

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ ULUSAL VE ULUSLARARASI SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ömer TURAN*

Çanakkale Savaşları'nın özelliklerini ve sonuçlarını değerlendirmeye bölgenin kendisinden başlamak uygun olur. Boğazlar her zaman uluslararası ilişkilerde önemli olmuş, hatta bu ilişkileri yönlendirmiştir. Napolyon'un dünyanın merkezi olarak gösterdiği İstanbul'a kuzeyden ve güneyden deniz yoluyla giriş yollarıdır. Daha geniş anlamda kuzeyle güneyi, doğuyla batıyı birbirine bağlamaktadır. Çağımızın hızla değişen stratejik şartlarına ve teknolojisine rağmen Boğazlar öneminden bir şey kaybetmemiştir. Böyle bir bölgeyi eline geçirmeyi/elinde tutmayı her devlet ister. İmkân ve fırsat bulduğunda bunun için savaşır. Ve bu savaş, haliyle, büyük bir savaş olur. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılı içerisinde vuku bulan Çanakkale Savaşları önemlidir.¹

İngiltere Birinci Dünya Savaşı ufukta görüldüğünde Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik olmayı reddetti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifakını da istemedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalmasını arzu etti. Almanya ile ittifak yapması üzerine Bulgaristan ve Yunanistan ile yakınlaşarak İstanbul'u yalnız bırakmaya çalıştı. Muvaffak olamadı. Bunun üzerine donanmasıyla Çanakkale Boğazı'ndan girerek İstanbul'u ele geçirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu saf dışı bırakmayı planladı. Böylece Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da desteğini alarak Avusturya Maca-

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-mail: omert@metu.edu.tr

¹ Boğazların tarih boyunca önemi konusunda Bkz. Christos L. Rozakis, Petros N. Stagos, **The Turkish Straits**, Dordrecht, The Netherlands, 1987; Ferenc A. Vali, **The Turkish Straits and NATO**, Stanford, Hoover Institution Press, 1972. Boğazların Rusya için önemi konusunda bk. Ronald Bobroff, **Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits**, I.B. Tauris, New York, 2006.

ristan İmparatorluğu'nu doğudan kuşatabilecekti. Kafkaslardaki Türk ileri harekâtından bunalmış ve Sarıkamış'a çok sayıda kuvvet yığmak zorunda kalmış olan Rusya, 2 Ocak 1915'te İngiltere'den yardım istedi. Kafkaslardaki Türk askerini geri çekecek bir harekâta ihtiyacı vardı. İstanbul'u ele geçirmek için Çanakkale'ye saldırmak bunun en uygun yoluydu. Ruslara da Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na saldırmaları önerildi. Ancak Ruslar bütün güçlerini etkin cephelere bağladıklarını ifade ederek böyle bir harekâta katkı veremeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa donanmaları birlikte Çanakkale'ye saldırdılar.

İngiliz Genelkurmayı, uzun bir süredir Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir harekâta ilişkin değerlendirmeler yapıyordu. 1906 yılında, Çanakkale'de askerî bir destek olmadan girişilecek bir donanma saldırısının çok cüretkârca olacağı belirtilmiş, müşterek bir kara ve deniz savaşının da kolay olmayacağı vurgulanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını muhafaza edemeyeceği ve ileride İtilaf Devletleri ile savaşacağını düşünen Deniz Bakanı Winston S. Churchill, 1914 Sonbaharı'nda, sürpriz bir saldırıyla Gelibolu yarımadasını ele geçirerek pozisyon üstünlüğü sağlamak istemişse de, böyle bir teşebbüsün Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesini hızlandıracığı düşüncesiyle harekete geçilmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile birlikte savaşa katılması ve Rusya'nın yardım istemesi üzerine konu yeniden tartışıldı. Savaş Bakanı Horatio Herbert Kitchener'in Doğu için kıtalar veremeyeceğini söylemesi ve İngilizlerin Akdeniz Donanması Komutanı II. Amiral Carden'in 5 Ocak'ta Çanakkale'ye yapılacak bir saldırının ani bir baskın şeklinde değil, büyük çapta planlı bir hazırlıkla gerçekleştirilebileceği görüşü değerlendirildi. 13 Ocak tarihli Harp Meclisi'nde sadece donanmayla Çanakkale'ye saldırılması kararlaştırıldı. Donanmanın 18 Mart'ta başarısız olması üzerine bu sefer donanma desteğinde bir kara harekâtına yönelindi.²

Çanakkale deniz savaşlarında döneminin en büyük donanması Türkler tarafından yenilmiştir. İtilaf donanmasına karşı durabilecek

² İngiltere'nin Çanakkale Savaşları'na yönelik beklentileri ve planları konusunda Bkz. Nigel Steel & Peter Hart, **Defeat at Gallipoli**, Macmillan, London, 1994; Robin Prior, **Gallipoli: The End of the Myth**, New Haven, London, Yale University Press, 2009; **Gallipoli: Making History**, Ed. Jenny Macleod, Frank Cass, London, New York, 2004.

ciddi bir Osmanlı donanma gücü olmadığı halde, daha doğrusu iki donanma karşılıklı olarak savaşmadıkları halde, Çanakkale Boğazı'nın iki kenarına yerleştirilen topların yaptığı ateşler ve bilhassa Boğaza döşenen mayınlar sayesinde İtilaf donanması gücünün üçte birini kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. 25 Nisan'da başlayan kara savaşları ise 18/19 Aralık'ta İtilaf kuvvetlerinin çekilmesiyle bitmiştir. Savaş müddetince yaklaşık 400.000'i Türk kuvvetlerine, 600.000'i de İtilaf kuvvetlerine mensup bir milyon civarında asker aylarca cephede ve cephe gerisinde olmak üzere bu bölgede bulunmuştur. Bu kadar insanın başka cephelerde değil ama burada tutulması savaşın genel seyrini etkilemiştir. Türkler de 250.000 civarında kayıp verdi, İtilaf kuvvetleri de. Bu rakamlar mücadelenin ne kadar zorlu olduğunu ortaya koymaktadır.³

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu pek çok cephede savaşmıştır. Sarıkamış'ta, Kanal'da, Filistin'de, Yemen'de, Galicya'da, Makedonya'da yenildi. Sadece iki cephede başarılı olundu. Bunlardan biri Kût'ül Amâre diğeri Çanakkale'dir. Kût'ül Amâre'de İngiliz ordusu kuşatıldı, esir edildi. İngilizlere karşı kaydedilen bu zafer önemlidir. Ancak bu başarı ne genel anlamda ne de bölgesel anlamda kalıcı bir etki bıraktı. Kût'ül Amâre'de kaydedilen zafer ne Birinci Dünya Savaşı'nın genel seyrinde bir etki bıraktı, ne de Orta Doğu'da ve Irak'ta kalıcı bir sonuca yol açtı. Savaşın sonunda İngilizler Musul hariç Irak'ı hâkimiyetlerine almışlardı. Musul'u da Mondros'tan sonra işgal ettiler. Hâlbuki Çanakkale'de kazanılan zafer İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u ele geçirmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu saf dışı bırakmasını önledi. Bu plan gerçekleşseydi daha savaşın ilk aylarında (deniz harekâtı sonucunda) veya ilk yılında (kara savaşları sonucunda) Osmanlı İmparatorluğu'nun bertaraf edilmesi ile İttifak güçleri doğudan da kuşatılacaktı. Böylece umumi savaş en geç iki yıl içerisinde bitecek ve her halükârda dört yıl sürmeyecekti. İngiltere'nin Dışişleri Bakanı

³ Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları'nın Türk belgelerine dayalı olarak en ayrıntılı anlamını için Bkz. Muhterem Saral, Alpaslan Orhon, Şükrü Erkal, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-25 Nisan 1915)**, Cilt: V, Kısım: 1, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1993; Reşat Hallı, Remzi Yiğitgüden, Muhterem Saral, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, Amfibi Harekâtı**, Cilt: V, Kısım: 2, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1978; İrfan Tekşüt, Necati Ökse, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)**, Cilt: V, Kısım: 3, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1980.

Lord Curzon, Çanakkale’de gösterdikleri direniş sebebiyle, Türkleri, savaşı iki yıl uzatmakla suçlamıştır.

İngiltere, Çanakkale Savaşları’nı kazanabilseydi, İstanbul’u işgal etmek suretiyle halifeliğin merkezini ve halifeliği eline geçirerek Sünni İslâm dünyası üzerindeki hâkimiyetini pekiştirecekti. Savaşın başlangıcında cihad-ı mukaddes ilan ederek bütün Müslümanları İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı ayaklanmaya ve savaşmaya çağırarak halifeliği bu şekilde susturmak İngiltere’ye büyük bir prestij kazandıracaktı.

Çanakkale Savaşlarının kazanılmasıyla, daha doğrusu kazanılacağına inanılmasıyla, o zamana kadar tarafsızlığını muhafaza eden Bulgaristan, 1915 sonbaharında İttifak Devletleri safında Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. Böylece bölgede güç dengesi Müttefikler lehine değişti. Berlin - İstanbul arasında tren seferleri yapılabildi, Osmanlı ordularının silah ve mühimmat ihtiyaçları karşılanabildi. Aynı şekilde Çanakkale’deki direniş sonucunda İtilaf kuvvetleri Boğazları geçerek Rusya’ya ulaşamadılar. Tecrit edilmiş Rusya’da Çarlık rejimi çöktü, Bolşevikler ülkede iktidar oldular, Bolşevik Rusya savaştan çekildi.

Rusya Çanakkale’deki savaşa Karadeniz’den bir donanmayla katkıda bulunmayı reddettiği halde, bir zafer durumunda hinterlandı ile birlikte İstanbul’un ve Boğazların kendisine verileceğini İtilaf Devletlerine kabul ettirdi. Herhalde İngiltere ve Fransa bunca mücadele ve kayıptan sonra bölgeyi elleriyle Rusya’ya vermeyeceklerdi. Bu durum savaş başlangıcında veya esnasında yapılan muhayyel paylaşma anlaşmalarının ne kadar “günü kurtarmak” için kaleme alındıklarına bir örnektir. Balkan Savaşları öncesinde Makedonya’yı paylaşmak adına yapılan anlaşmalar veya Birinci Dünya Savaşı esnasında Orta Doğu’yu paylaşmak adına yapılan anlaşmalar da böyledir.⁴

Çanakkale Savaşları, bölgede uzun bir süre bulunan İngiliz gazeteci Ahmet Bartlet’in ifadesiyle, “devler ülkesinde devlerin savaşı” olarak tanımlanmıştır. Çanakkale Savaşları çağımızdaki birleşik de-

⁴ İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları Osmanlı topraklarını paylaşma anlaşmalarını için Bkz. Laurence Evans, **Türkiye’nin Paylaşılması, 1914-1924**, (Ter., Tevfik Alanay), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, 2. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986.

niz ve kara savaşlarının ilk örneğidir. Harp tarihinde denizle karanın bu derece iç içe olduğu bir yer bulmak zordur. Bu savaşta, Zafer Toprak'ın ifadesiyle, “Amfibi harekâtından uçak gemilerine, denizaltılardan sabit balonlara, siper savaşlarından süngü hücumlarına, 20. Yüzyılın tüm ‘modernite’leri” denenmiştir.⁵

Türkler bakımından Çanakkale Savaşları'nın kayıpları diğer cep-helerin kayıplarından farklıdır. Çanakkale Savaşları'nda diğer cep-helerde olmadığı kadar bir aydın kaybı olmuştur. Savaşla birlikte Darülfünun'a bağlı Tıp Fakültesi yaralılar için hastane olmuş, hocalar ve öğrenciler yaralılara bakmışlardır. Bir kısım Darülfünun öğrencisi de Çanakkale Savaşları'nda yedek subay ihtiyacını karşılamak için Çanakkale'ye gitmiştir. Bu şartlarda Darülfünun 1915 yılında mezun verememiştir. Darülfünun'un yanı sıra, Mekteb-i Sultanî, Darümuallimin-i Aliye Mektebi gibi yüksekokulların yanı sıra idadilerin öğrencileri bile gönüllü olarak Çanakkale'ye savaşmaya gitmiştir. Bunların büyük bir kısmının cephede hayatını kaybetmesi daha sonra büyük bir yetişmiş insan boşluğuna yol açmıştır.⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün “Biz Çanakkale'ye bir Darülfünun gömdük” sözü bu duruma işaret etmektedir. Okuryazarı az olan toplumumuzda bu aydın kaybı sonraki yıllarda kolayca telafi edilememiştir. Darülfünun'un devamı olan İstanbul Üniversitesi Çanakkale'de hayatlarını kaybeden öğrencileri için üniversite bahçesinde bir anıt dikmelidir. Amerika'da Washington DC'deki George Washington Üniversitesi'nin bahçesinde İkinci Dünya Savaşı'na katılan ve hayatını kaybeden öğrencileri için bir şehitlik vardır. Bunun gibi Çanakkale'de savaşan Darülfünun öğrencileri de en azından böyle bir anıtı hak etmektedirler. Bu bir vefadır; genç nesillere gösterilecek bir örnektir.

Çanakkale Savaşları Mustafa Kemal Atatürk'ün bir komutan, bir lider olarak millet tarafından ilk defa tanındığı yerdir. 18 Mart'tan sonra Çanakkale'nin daha iyi savunulabilmesi için bölgedeki Türk kuvvetleri yeniden düzenlendi. Alman Askerî Heyeti Başkanı Liman von Sanders'in komutasında V. Ordu teşkil edildi. Bu orduya başlı

⁵ Zafer Toprak, “Savaşların En Yoğununu: Çanakkale Harbi – 1915”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 111, Mart 2003, s. 74-79.

⁶ İsmail Sabah, “Çanakkale'de Mektepliler; Öğretmenler ve Öğrenciler”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s. 1070-1092.

bir kolordu Gelibolu yarımadasını, diğer kolordu ise boğazın batı yakasıyla Kumkale ve Beşigi bölgelerini savunacaktı. Sofya’da askerî ateşeliği bırakıp gelen Yarbay Mustafa Kemal V. Ordu’nun ihtiyatı olan 19. Tümenin komutanıydı. 25 Nisan günü Arıburnu bölgesine çıkan ANZAC kuvvetlerine karşı hiçbir yerden emir almadan başlatmış olduğu direniş sonucunda ANZAC askerlerinin ilerlemesini durdurmuş, daha ilk günde Türk savunmasının telafi edilemeyecek bir şekilde çökmesine mani olmuş; “Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve komutanlar alabilir” meşhur emrini vererek ANZAC Kolordusunu kıyılarına kadar sürmüştür. Mustafa Kemal bu başarısıyla gümüş ve altın savaş madalyalarıyla ödüllendirilmiş ve Albaylığa terfi ettirilmiştir.⁷ 6/7 Ağustos gecesi İngilizler Suvla koyuna yeni bir saldırıya girişirler. Türk ordusunun gerisine sarkarak Çanakkale Boğazı’na ulaşmayı hedeflemektedirler. Mustafa Kemal 7 Ağustos günü elindeki sınırlı kuvvetlerle Conkbayırı’na tutmayı başarır. Ancak tehlikenin atlatılabilmesi için sevk ve idarenin bir elde toplanması gerekmektedir. Bu şartlarda 8 Ağustos’ta Anafartalar Grup Komutanlığına atanır. 10 Ağustos’ta üstün düşman kuvvetlerini püskürtür. İngilizlerin 21 Ağustos saldırıları da akim kalır. Mustafa Kemal bir defa daha Gelibolu’yu ve İstanbul’u kurtarmıştır. Çanakkale Cephesi’nin komutanı Liman von Sanders, Anafartalar Savaşları’nı “Çanakkale kara savaşlarının askerî ve siyasî bakımlardan zirvesi” olarak niteler.⁸

O günlerde İstanbul’da Genelkurmay’da görevli olan İsmet İnönü’nün ifadesiyle, “Çanakkale seferinden Miralay Mustafa Kemal Bey, bir şan ve şeref abidesi olarak milletin karşısına çıkmıştır”.⁹ Mustafa Kemal’in Çanakkale’deki büyük başarısı, eskiden beri kendisini hem takdir eden hem de kıskanan Enver Paşa’nın kıskançlık

⁷ Söz konusu 19. Tümen’in cerideleri yeni yayımlandı. Bkz. **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, Cilt: I-II, Ankara, ATASE Yayınları, 2015. Mustafa Kemal’in o günleri dönemin önemli gazetecilerinden Ruşen Eşref’e anlattığı meşhur mülakat için Bkz. Ruşen Eşref Üneydin, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009; Arıburnu Savaşları ile ilgili Mustafa Kemal’in raporu için Bkz. **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Ankara, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 2011.

⁸ Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev.M. Şevki Yazman), İstanbul, 1968, s. 113.

⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), 3. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 103.

duygularını kabartmıştır. Mustafa Kemal *Harp Mecmuası* 'nda kapak olacak iken son dakikada Enver Paşa'nın müdahalesiyle resmi çıkarılmıştır. Derginin ikinci sayısında, beşinci sayfasında, Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey olarak sayfanın beşte biri büyüklüğünde bir resmi çıkacaktır sadece.¹⁰ Aynı derginin dördüncü sayısının kapağında, bu sefer ismi yazılmadan, Kireçtepe'deki şehitler anıtı önünde resmi basılır.¹¹ Başkomutan Vekili Enver Paşa savaşın sonlarına doğru Çanakkale savaş alanına geldiğinde, bütün grup cephelerini ve kumandanlarını ziyaret ettiği halde Anafartalar cephesine ve grubun kumandanı Albay Mustafa Kemal'e uğramamıştır. Çanakkale dönüşünde, paşalık beklerken, hükümeti yönetenler kendisine beklediği ilgiyi göstermezlerse de, sondajlarına rağmen Enver Paşa tarafından davet edilmese de, millet kendisini "Anafartalar Kahramanı" olarak tanımış, bağrına basmıştır.¹²

İtilaf kuvvetleri askerleri Çanakkale'ye getirilirken, Türklerin barbar, vahşi ve "unspeakable" (haklarında konuşmaya değmez) oldukları söylenmiş, Türklerin esirleri işkence yaparak öldürdükleri propagandası yapılmıştır. Ancak İtilaf kuvvetleri askerleri, daha deniz savaşının ilk günü, 18 Mart'ta, batırılan gemilerin mürettebatının canlarını kurtarabilmeleri için ateş kestiklerini, hatta bizzat yardım ettiklerini görmüşlerdir. Aynı şekilde kara savaşları esnasında Türklerin yaralı askerlere şefkati, yaralı taşıyan sedyeleri geçirilene kadar o tarafa ateş açmamaları, ön yargıların kırılmasına yol açmıştır. İtilaf Kuvvetlerine ait askerlerin mektuplarında ve günlüklerinde Türklerin yaralı arkadaşlarını esir almayıp tedavi edip yanına su ve yiyecek bırakarak ayırdıklarına dair ifadeler vardır. Bir Avustralyalı subay şunları anlatmaktadır: "Birkaç kelime de Avustralyalı askerlerim 'Şişko, Dobiş Lamba' adını verdikleri yaşlı Türk askerinden bahsedeyim. Dobiş, Russel's Top (Cesaret Tepe)'de karşı Türk siperlerinde idi. Kendisine ateş edildiğinde kafasını sipere sokar, sonra da ıskaladığımızı anlatmak için tek parmağını çıkartıp işaret ederdi. Bu sabah, Avustralyalı iki yaralı asker, siperler arasında açıkta yatmaktaydı. Yardım için kimse kendilerine ulaşamadığından kızgın güneşte öylesine yatıyorlardı. O sırada, bizlerden birisi 'Hey! Bakın,

¹⁰ *Harp Mecmuası*, Sayı: 2, Kanunuevvel 1331, s. 22.

¹¹ *Harp Mecmuası*, Sayı: 4, Kanunusani 1331.

¹² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt: I, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981, s. 279-283.

Şişko Lamba göründü' dedi. Yaşlı adam, siperden çıkardığı başıyla, tıpkı Kahireli bir dükkân sahibi gibi eğilip, bizlere selam verdi. Hepimiz dona kalmıştık. Sanki dilimiz tutulmuştu. Dobişko daha sonra, siperden çıktı (ki buna cesaret isterdi hani!) bizim yaralılara doğru ilerledi. O an, hani dedikleri gibi, yere iğne atsan duyulacak kadar sessizdi, çıt çıkmıyordu. O'nun yaralı arkadaşlarımız üzerine eğilip su verişini seyrettik. Gözlerimiz hayretten açılmış, bu inanılmaz olayı seyrederken, o yaralıları rahat ettirmeye çalıştı. Daha sonra da, umursamaz ve sakin bir şekilde siperine döndü. Hep birlikte bağırıp coşkuyla kendini alkışladık. Hepsi bu kadar değil. Ortalık karışmadan (çatışmalar yeniden başlamadan) Dobiş Lamba tekrar göründü. İki yaralı askerimizi küçük bir setin üzerinden aşırana kadar iteledi. Böylece, onları karanlıkta, kolayca siperlerimize alabilecektik... İşte barbar ve zalim olduğu söylenen Türk böyle..."¹³

İngiliz, Fransız, Anzak subay ve askerlerin günlüklerinde ve mektuplarında bunun gibi çok örnek vardır. Siper savaşları esnasında, Mustafa Kemal'in Ruşen Eşref'e aktardığı gibi, siperler arası mesafe bazen sekiz metreye düşmüştür. Yapılan konuşmaların, söylenen türkülerin, yenilenin, içilenin, yürümenin, her türlü hareketin duyulduğu bir yakınlıktır bu. Tarafların bu kadar birbirine yakın olması, günlerce haftalarca bu şartlarda "birlikte" yaşamaları, birbirlerine karşı savaşsalar da, beraberinde karşılıklı tanımayı ve yakınlaşmayı getirmiştir. Siperden sipere hediyelik sigaralar, konserveler atılmıştır. Dolayısıyla Çanakkale bir centilmenler savaşı olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Çanakkale'de bizzat çarpışmış, benzer hadiseleri birebir yaşamış Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1934 yılında Anzaklara meşhur hitabının böyle bir arka planı vardır: "Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada dost bir vatanın toprağında-sınız. Huzur ve sükûn içerisinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçikle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu topraklarda canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır".

¹³ Mete Tunçoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 60.

¹⁴ Ali Ulvi Özdemir, "Çanakkale Savaşları'nda 'Çatışma Arası Düşmanla Yakınlık Kurma' Motifi", **Yeni Türkiye**, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s. 1016-1032.

Çanakkale Savaşları aynı zamanda Avusturya ve Yeni Zelandalıların da millî kimliklerini keşfettikleri bir yer olmuştur. Çanakkale Savaşları'nın başlangıcında İngiltere'nin kayıplarını duyururken, Avusturya ve Yeni Zelandalılardan hiç bahsetmeden sanki orada sadece İngiliz askerler bulunuyormuş gibi hareket ettiği bilinmektedir. Bu durumun ne derece etkisi olduğu bilinmez ama bu savaşın sonunda Avustralya ve Yeni Zelandalılar farklı bir kimliğe sahip olduklarını fark etmişlerdir. Çıkarma harekâtının başladığı 25 Nisan tarihi Anzak Günü olarak kutlanmaktadır. Her yıl Avustralya ve Yeni Zelanda'dan binlerce insan Anzak Günü kutlamalarına katılmak için Çanakkale'ye gelmektedir.¹⁵

Çanakkale çarpışan İngiliz kuvvetleri içerisinde bir Yahudi gönüllü birliği de vardı.

Mısır'daki Yahudilerden oluşan bu birlik yaklaşık 600 kişiden oluşuyordu. Katırlarla İngiliz askerlerine su taşıdılar. Bunların bir kısmı hayatını kaybetti. Bu çaba Yahudilere bir yurt verilmesi davasının dünyaya duyurulmasına ve İngiltere'nin bu konuya destek vermesine katkıda bulundu. İngiltere'nin Balfor Deklarasyonu'nu yayınlamasında, dolayısıyla İsrail'in kurulmasında, bu faaliyetin çok önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir.¹⁶

Nasıl Sakarya Savaşı Millî Mücadele içinde çok özel çok belirleyici bir role sahip ise, Çanakkale Savaşları da Birinci Dünya Savaşı'nda aynı belirleyici role sahiptir. Sakarya Savaşı'nda devletin merkezi olan Ankara hedeflenmiştir. Ankara alınarak Türk mukavemeti ve devleti bitirilmek istenmiştir. Aynı şekilde Çanakkale Savaşı'nda İstanbul hedeflenmiştir. İstanbul alınarak İmparatorluğun bitirilmesi planlanmıştır. Çanakkale'deki tehdidin büyüklüğü karşısında Sultan ve hükümet başta olmak üzere Osmanlı yönetiminin Anadolu'ya nakli söz konusu olmuş, bunun için gerekli hazırlık yapılmıştır. Altı asırlık Osmanlı tarihinde benzer bir hadise yoktur. Aynı şekilde Sakarya'daki tehdidin büyüklüğü karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin Kayseri'ye nakli söz konusu olmuş, ha-

¹⁵ Christopher Pugsley, *Gallipoli: the New Zealand Story*, Libro International, Auckland, 2014; Liz Reed, *Bigger than Gallipoli: War, History, and Memory in Australia*, Crawley, University of Western Australia Press, 2004.

¹⁶ Vladimir Jabotinsky, *The Story of the Jewish Legion*, Bernard Ackerman, New York, 1945; Elias Gilner, *War and Hope. A History of the Jewish Legion*, New York, Herzl Press, 1969.

zırlıkları yapılmış, bazı bakanlık ve kurumlar taşınmıştır. Bu tehdit Çanakkale’de çok büyük bir kayıp pahasına bertaraf edilebilmiştir. Aynı şekilde Sakarya’daki tehdit de büyük kayıplar pahasına ortadan kaldırılabilmektedir. Sakarya Millî Mücadele’nin en çok kayıp verilen savaşıdır.

Çanakkale ve Sakarya arasındaki benzerlikler bundan ibaret değildir. Her iki savaşta büyük kayıplar verme pahasına kahramanca savaşılmış ve bela defedilmiştir. Çanakkale Savaşı dolayısıyla Sultan Reşat’a, Sakarya Savaşı dolayısıyla TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal’e Gazi unvanı verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasından itibaren Osmanlı Ordusunun ve Donanmasının muhtelif cephelerde ve bilhassa 18 Mart’ta Çanakkale’de kaydettiği büyük başarıdan dolayı Sultan Reşat’a Gazi unvanı verilmesini Osmanlı hükümeti kararlaştırmış, konu ile ilgili olarak Şeyhülislamktan bir fetva alındıktan sonra karar 25 Mart 1915 tarihinde Sultan’a arz edilmiştir.¹⁷ Sultan Reşat aslında Çanakkale’de savaşmamıştır. Ne savaş esnasında ne savaştan sonra Çanakkale’ye gitmiştir. Bu unvan kendisine devletin başı olması sebebiyle verilmiştir. Mustafa Kemal’e ise gazilik unvanı bizzat başkomutan olarak savaşı yönettiği için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilmiştir.

Çanakkale Savaşları, hakkında bir Osmanlı Sultanının şiir yazdığı yegâne zaferdir. Çanakkale’de kazanılan başarı dolayısıyla Sultan Reşat beş beyitlik bir gazel yazmıştır. Ve bu gazel bizzat Sultanın el yazısıyla dönemin *Harp Mecmuası*’nda yayınlanmıştır. Gazel şöyledir:

*“Savlet etmişti Çanakkale’ye bahr ü berden
Ehl-i İslâm’ın iki hasm-ı kavisi birden
Lakin imdad-ı ilahî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal’a-i pülad-beden
Asker evladlarının piş-geh-i azminde
Aczini eyledi idrak nihayet düşmen
Kadr ü haysiyeti pa-mal olarak etti firar
Kalb-i İslâm’a nüfüz eylemeye gelmiş iken*

¹⁷ Kararın ilanını müteakip Malezya Müslümanları Batavya’da Cuma hutbesinde artık Halife Sultanı Gazi unvanıyla anmaya başlamışlardır. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, Cilt: I, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005, s. 78, 115.

*Kapanıp secde-i şükranı Reşad eyle dua
Mülk-i İslâm'ı Huda eyleye daim me'men"*

Üç yılı aşkın Sultan Reşat'ın başmabeynciliğini yapan Lütü Si-mavi Bey Sultan'ın şiirle meşgul olduğunu hiç görmediğini söyle-mekte, bu gazelin Yahya Kemal'e yazdırılmış olabileceği iddialarını dillendirmektedir. Gazelin gerçek şairi kimdi konusunu edebiyat tarihçileri tartışabilir. Bizim açımızdan o konu önemli değildir. Biz kazanılan bir askerî başarı dolayısıyla duyulan millî sevincin büyük-lüğünü göstermesi cihetiyle konuyla alakalıyız.¹⁸

Çanakkale'de gösterilen olağanüstü direnişin sanata ve edebiyata yansımalarını temin için bir grup şair, yazar, ressam ve bestekâr 1915 Temmuz'unda Harbiye Nezareti tarafından savaş alanına gö-türülmüş, kendilerine siperler gezdirilmiş, duygu ve düşüncelerini anlatmaları istenmiştir. 17 kişilik bu heyet şunlardan oluşuyordu: Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip, Celal Sahir, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, Mehmed Emin, Muhiddin (Tanin gazetesinin eski muhabiri), Orhan Seyfi, Ömer Seyfettin, İbrahim Alaaddin, Selahaddin (Darüleytam eski müdürü), Yusuf Razi Bey, İbrahim Çallı (ressam), Nazmi Ziya (ressam), Rauf Yekta (bestekâr). Dönemin *Harp Mecmuası* söz konusu grubun Çanakkale'deki incelemelerine geniş yer vermiş, fotoğraflarını basmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda şair, yazar, ressam ve bestekârlarımızın bu şekilde götü-rülüp gezdirildiği başka bir cephemiz yoktur.¹⁹ Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak şiirler ve hikâyeler yazılmış, tablolar ve besteler yapılmıştır. Ancak Çanakkale'de verilen mücadelenin en güzel şiiri, "Çanakkale Şehitleri'ne" ismiyle, bu esnada Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi olarak Arabistan'da bulunan Mehmet Akif Ersoy tarafından

¹⁸ Başmabeynci Lütü Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, İstanbul, Hürriyet Yayınları, s. 318-319. Burada Yahya Kemal'in Sultan Reşat'ın gazeline bir tahmis yazdığını ve bu tahminin *Yeni Mecmua*'nın Mayıs 1918'de çıkan Çanakkale Özel Sayısı'nda yayımlandığını belirtmemiz gerekir. Tahmis mevcut gazelin her beytinin başına üç mısra ekleyerek beyitlerin mısralarını ikiden beşe çıkarmaktır. Yahya Kemal bu tahmisi dolayısıyla bir altın saatle ödüllendirilmiştir.

¹⁹ Beşir Ayvazoğlu, **Edebiyatın Çanakkale'de İmtihanı (Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün)**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015. Çanakkale Savaşları'nın Türk sanatına yansımaları konusunda Bkz. Ayşe Fazlıoğlu, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı'nın Türk Sanatına Etkileri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Sayı: 3, Mart 2005, s. 58-91.

kaleme alınmıştır. En güzel bestesi ise “Çanakkale içinde vurdular beni” şeklinde başlayan bir halk türküsüdür, anonimdir.

Birinci Dünya Savaşı’ndaki Osmanlı cepheleri içerisinde en muhafaza edilmiş yerler Çanakkale Savaşları’nın geçtiği yerlerdir. Saroz Körfezi’ndeki Ece Limanı koyundan Çanakkale Boğazı üzerindeki Akbaş Limanı koyuna kadar bütün Gelibolu yarımadası tarihî millî parktır. Türkiye’nin en büyük tarihî millî parkıdır. En güneydeki Seddülbahir’den Kabatepe’ye kuş uçuşuyla 20 kilometre, en kuzeydeki Ece Limanı’na ise 39 kilometredir. En dar yeri ise Kilye Koyu’ndan Kabatepe Limanı’na kadar kuş uçuşu ile 7,5 kilometredir.²⁰ Bölge Nisan 2015 itibariyle Kültür Bakanlığı’nın kontrolüne verilmiştir. Burada Türklerin, İngilizlerin, Fransızların ve Anzakların şehitlikleri bulunmaktadır. Savaşın bütün tarafların şehitliklerinin bulunduğu bir savaş alanı olması itibariyle Türkiye’de tektir, dünyada sayılıdır.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Genelkurmayı bu büyük savaşın bütün cephelerinin tarihçelerini yazmayı kararlaştırır. Ancak sadece Çanakkale Cephesi yazılabilir. Hatta Mustafa Kemal’in *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* bu maksada matuf olarak kaleme alınmıştır. Osmanlı Genelkurmayı’nın topladığı malzemelerle yazılan *Çanakkale Muhaberatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi* isimli eser 1921 yılında Askerî Matbaa’da basılır. Kitap Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa katılmasına değindikten sonra Çanakkale Savaşları’nı anlatır. Bu önemli eser hemen İngilizceye çevrilip yayınlanır.²¹

Üzerinden bir asır geçtiği halde, bu kadar toprağa ve cana mal olan ve İmparatorluğu bitiren Birinci Dünya Savaşı hakkında kaleme alınan çalışmaları toplu olarak bulabileceğimiz bir bibliyografyamız yoktur. Ancak yukarıda sıraladığım özellikleri dolayısıyla Çanakkale Savaşları hakkında bibliyografyalar hazırlanmıştır. Sarıkamış istisna tutulursa, Çanakkale Cephesi hakkında bibliyografyalar yazılmış tek cephedir.

Bu bibliyografyalar ortaya koymaktadır ki, Türkiye’de Çanak-

²⁰ <http://gytmp.milliparklar.gov.tr/gelibolu/AnaSayfa/cografya.aspx?sflang=tr> (Erişim tarihi 24.12.2015)

²¹ Bülent Özdemir – Abdülmecit Mutaf (Haz.), *Çanakkale Muhaberatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.

kale Savaşları konusunda ilk uluslararası seminer 1987 yılında²², ilk yüksek lisans tezi 1992²³, ilk doktora tezi ise 1999 yılında²⁴ yapılmıştır. Yani Çanakkale Savaşları konusu son yıllarda çalışılmaya başlanmıştır. Bu konuda Türkiye’de mevcut yayınların yarısından fazlası son 20 yılda üretilmiştir. 1992 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde AÇASAM (Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi) kurulmuştur. 2003 yılında *Çanakkale Savaşları Türk Yıllığı* çıkarılmaya başlanmıştır. Yine de Çanakkale Savaşları konusundaki bilimsel yayınların sayısı popüler yayınların gerisindedir. Türkçe yayınların sayısı da, yabancı dillerde yapılan yayınların sayısından azdır.²⁵ Aynı şekilde Çanakkale Cephesi dışında şehitlerinin listesi yayınlanmış Birinci Dünya Savaşı’na ait başka bir cephemiz yoktur.

²² ODTÜ 30. Kuruluş Yıldönümü “Çanakkale Savaşları’nın Askerî ve Siyasî Yönü” Sempozyum Bildirileri, (Der. Mete Tuncoku), Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1987.

²³ Birten Çelik, *Çanakkale Savaşı’nın İzmir Basınındaki Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1992.

²⁴ Celal Yılmaz, *Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu*, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999.

²⁵ Çanakkale Savaşları bibliyografyaları için Bkz. Oğuz AYTEPE, “Çanakkale Savaşları Bibliyografyası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25-26, Mayıs-Kasım 2000 [2004], s. 1-72; Oğuz AYTEPE, *92. Yılı Anısına Çanakkale Savaşı Kaynakçası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007; Aşkın Koyuncu, Özkan Keskin, Cahide Sınmaz Sönmez, *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010; Oğuz AYTEPE, “Çanakkale Savaşı Bibliyografyası (2010-2015)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s. 1559-1568; Mustafa Bostancı, “Çanakkale Muharebeleri ile İlgili Başlıca Akademik Çalışmalar (1990’dan Günümüze)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 65, Çanakkale Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2015, s.1569-1572. Bunlar Türkçe bibliyografyalardır. Bunlardan daha önce yapılmış İngilizce bir Çanakkale Savaşları bibliyografyası için Bkz. Fred R. Van Hartesveldt, *The Dardanelles Campaign 1915: Historiography and Annotated Bibliography*, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1997.